

O'ZBEK O'RGANUVCHILARINING INGLIZ TILINI O'ZLASHTIRISHIDA UCHRAYDIGAN FONOLOGIK INTERFERENSIYALAR

*D. Hayitboyeva*¹

Annotatsiya:

Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillari o'rtasidagi fonetik interferensiyasining murakkab jihatlari o'rganiladi. Ushbu maqola o'zbek tilida (ona tilida) so'zlashuvchilar ingliz tilining intonatsion tizimlarini o'zlashtirishda va unli va undosh tovushlardagi moslashuvlarda duch kelishi mumkin bo'lgan muammolarga bag'ishlangan. Shuningdek, maqolada fonetik interferensiya bilan bog'liq nutqiy xatoliklarni bartaraf etish yo'llari ham bayon etilgan.

Kalit so'zlar: interferensiya, fonetik interferensiya, intonatsiya, supersegment, unli va undosh tovushlar moslashuvchanligi, fonema

doi: <https://doi.org/10.2024/ficnb240>

Interferensiya ikki va undan ortiq tilni yaxshi o'zlashtirgan hamda til o'rganayotganlarning og'zaki va yozma nutqida til me'yorlaridan chiqish yoki ma'lum bir tilga xos leksik, grammatik va fonetik xususiyatlarni boshqa bir tilga ko'chirgan holda so'zlash holatlaridir. Ya'ni, interferensiya (lotincha inter- o'zaro, frens- ko'tarilish, urilish) hodisasini ko'p tillilik sharoitida turli til oilasi va guruhlariga, shuningdek yaqin qarindosh tillar til sistemasining bir-biriga ta'siri shaklida namoyon bo'lishi deb ta'riflashimiz mumkin.

Tillarning o'zaro aloqasi natijasida ko'pincha interferensiya hodisasi kelib chiqadi, ya'ni ba'zi insonlar nutqida, ular birdan ortiq til bilan yaxshi tanishligi natijasida til me'yorlariga bo'ysunmaslik va undan chetga chiqish holatlari yuz beradi. Interferensiya nutq tizimining barcha sathlarida mavjud: tovush (fonetik, fonologik, reproduktiv) interferensiya. O'z ona tilisida mavjud bo'lmagan yoki tovushni shunga mos ekvivalenti bilan almashtirish yoki urg'uni noto'g'ri qo'llash natijasida kelib chiquvchi hodisadir.

Fonologik interferensiya, bir kishi o'rganayotgan ikkinchi tilning (ingliz tilining) unli va undoshlarini o'z ona tilidagi shunday tovushlar bilan solishtirish jarayonidir. Bu interferensiya, o'rgangan birinchi tilning unli va undosh tovushlarni yangi tilga o'girish paytida xatoliklar yuzaga kelishi natijasida paydo bo'ladi. O'rganuvchilarning ingliz tilini o'zlashtirishida uchraydigan fonologik interferensiyalar, ularning o'rgangan birinchi tili (masalan, o'zbek tili) unli va undoshlarini ingliz tilida ishlatish paytida kuzatilishi mumkin. Masalan, ingliz o'quvchisi ona tilida [o', q, g'] fonemalari mavjud emasligi tufayli, o'zbek tilining ushbu fonemasini o'z nutqida noto'g'ri qabul qiladi va xatoga yo'l qo'yadi. Fonetik interferensiyaning yana bir sababi ona tili va o'rganilayotgan tillar tovushlar tizimidagi farqlargina emas, balki tovushlar guruhining birikishini yozuvda bir xil harflar bilan ifodalashi natijasi deb ham tushunsa bo'ladi. Ko'p paytlarda nutq xatolari ona tili va o'rganilayotgan tillarda bir xil harflar bilan har xil tovushlarning yozuvda ifodalanishi sababidan kelib chiqadi. Masalan, [a] grafemasi ham o'zbek, ham ingliz yozuvida mavjud, ammo u o'zbek tilida faqat [a] tovushini (aka, dada, lola kabi so'zlarda) bildirsa, ingliz tilida

¹ Hayitboyeva Diana Bahtiyor kizi, Samarqand davlat chet tillar instituti magistranti

ochiq bo'g'in, yopiq bo'g'inda kelishiga qarab to'rt xil talaffuz qilinadi, shu sababli o'zbek o'quvchisi inglizcha so'zlarini o'qishda talaffuz xatosiga yo'l qo'yadi. Bu jarayon quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin:

Unli va undosh tovushlar kesimida. O'zbek tilida mavjud bo'lgan unlilar bilan ingliz tilidagi unlilar orasida turli farqliliklar mavjud. Quyidagi jadvalda, O'zbek tilidagi ba'zi ovozlar bilan ularning ingliz tilidagi moslashuvlari keltirilgan:

O'zbek Tilidagi Unlilar	Ingliz Tilidagi Moslashuvlar
a	ɑ (qisqacha)
o	ɒ
i	i:
e	e
u	u:

Ushbu misollar bilan o'zbek tilidagi ba'zi unlilar ingliz tilidagi moslashuvlaridan farqli. O'zbek tilida mavjud bo'lgan unlilar shakllariga odatda "qisqa" (short) yoki "uzun" (long) deyiladi. Ingliz tilida esa, bu unlilar turli sifatlarda ishlatiladi. Masalan, "cat" so'zidagi /æ/ unlisi o'zbek tilidagi /a/ unlisi bilan bir xil bo'lmasligi mumkin. Bundan tashqari, "sheep" so'zidagi /i:/ unlisi o'zbek tilidagi /i/ unlisi bilan bir xil emas.

O'zbek tilida olti unli tovush ([i], [e], [a], [o], [u], [o']) bo'lgan sodda unlilar tizimi mavjud. Biroq, ingliz tilida qo'shimcha unli tovushlar va unli tovush uzunligidagi o'zgarishlar bilan yanada murakkab tizim mavjud. O'zbek tilida so'zlashuvchilar inglizcha unli tovushlarni farqlash va takrorlashda qiynalishi mumkin. Masalan: O'zbek tilida: [i] – til, [a] – qalb, [u] – ulug';

Ingliz tilida esa: [i:] – beet, [æ] – bat, [u:] – boot.

Shuningdek, Ingliz tilida ko'plab diftonglar (bir bo'g'in ichida bir unlidan ikkinchisiga silliq siljish bilan bog'liq murakkab unli tovushlar) mavjud bo'lib, ularning o'zbek tilida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentlari bo'lmasligi mumkin. Jumladan quyidagi inglizcha so'zlarda: [aɪ] – time, [ɔɪ] – coin.

Ingliz tilida unlilarni qisqartirish keng tarqalgan bo'lib, unda urg'usiz unlilar qisqartirilgan sifat bilan talaffuz qilinadi. O'zbek tilida so'zlashuvchilar bunday qisqarishlarga o'rganilmasligi va urg'usiz unlilarni aniqroq talaffuz qilishi mumkin.

Ingliz tilida burunli unlilar ma'lum kontekstlarda mavjud bo'lsa, o'zbek tilida esa burunli unlilar umuman ishlatilmaydi. O'zbek tilida so'zlashuvchilar ingliz tilidagi talaffuziga nasalizatsiyani kiritishda qiynalishi mumkin. Masalan: [æ̃] – camp, [ɔ̃] – song. Ushbu so'zlardagi unli tovushlar burunda talaffuz qilinadi va o'zbek tilida bunday unli tovushlarni uchratmaymiz.

Ayrim tillarda, jumladan, o'zbek tilida ham unli tovush uzunligiga ingliz tilidagidek ahamiyat berilmaydi. Ingliz tilida leksik farqlar unli tovush uzunligiga asoslanadi va qisqa va cho'ziq unlilarni ajrata olmaslik tushunmovchiliklarga olib keladi ya'ni, ingliz tilidagi quyidagi so'zlar misolida buni ko'rib chiqamiz: qisqa [ɪ] – bit, cho'ziq [i:] – beat.

Undosh tovushlar (consonants) o'zbek va ingliz tilida boshqa boshqaruvda bo'lganligi sababli farq qiladi. Masalan, "book" so'zidagi /b/ ovozi o'zbek tilidagi /β/ (b) ovozi bilan bir xil, ammo "then" so'zidagi /ð/ ovozi o'zbek tilidagi /z/ (z) ovozidan farq qiladi. Bu farqliklar fonologik interferensiyaga olib kelishi mumkin.

Intonatsiya kesimida. Tilshunos olim L.R.Zinderning ta'kidlashiga ko'ra: "Xorijiy tilni o'rganishdagi eng katta qiyinchilik bu aynan o'sha til intonatsiyasini o'rganishda namoyon bo'ladi". Chindan ham intonasion interferensiya murakkab va jiddiy xarakterga ega hodisadir. Intonatsiyani noto'g'ri qo'llagan nutq egasining xorijlik ekanligini aniqlash til

egasi uchun unchalik ham qiyinchilik tug'dirmaydi. Shuningdek, intonatsiyadagi xatolik nutqning tushunish borasida qiyinchiliklarga olib kelishi bilan bir qatorda uni asl ma'nosi qanday ekanligini yoki uning semantik qirralarini ochishda ayrim xatoliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Jumladan, ingliz tilida so'zlaydigan xorijliklar tilni benuqson qo'llaydilar, biyron so'zlaydilar va hattoki urg'uni ham to'g'ri qo'llaydilar. Biroq ularning intonatsiyasi shundayki, biz ularni xorijlik ekanliklarini darrov payqab olamiz va ko'p hollarda ularning nima haqida gapirayotganlari biz uchun mavhum bo'lib qolaveradi",- deb ta'kidlaydi tilshunos olim H.Palmer o'zining "English Intonation with Systematic Exercises" nomli asarida. Barchamizga ma'lumki, intonatsiya ham fonetikaning supersegment birliklaridan biri sifatida nutqdagi ijtimoiy-madaniy ma'lumotni yetkazib beruvchi vosita hisoblanadi. Har bir tildagi interferensiya hodisasi uning intonatsiyasida yorqin namoyon bo'ladi desak adashmagan bo'lamiz va bu jarayon esa o'z navbatida o'rganilayotgan tilni qay darajada o'zlashtirishga bog'liq hisoblanadi.

Jumladan, o'zbek tilida nutq o'ziga xos intonatsiyalar bilan ifodalanadi va so'roq yoki darak gaplarni aniqlab ko'rsatadi. Biroq ingliz tilida mavjud bo'lgan ayrim intonatsiya xususiyatlarining yo'qligi o'zbek tilida so'zlashuvchilar uchun ingliz tiliga o'tishda muammo tug'diradi.

Ingliz tilida intonatsiyaning ko'tarilishi va tushishi kabi bir qator intonatsiya ko'rinishlari mavjud. Ushbu o'zgarishlar turli xil ma'nolarni anglatadi va bu muloqot uchun juda muhimdir. Bu qoliplarni tanib olish va takrorlash o'zbek o'rganuvchilari uchun qiyinchilik tug'diradi.

Noto'g'ri talqin qilingan intonatsiya nutqning idrok etilgan ma'nosiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Fonetik interferensiyaning nafaqat nazariy masalalari (kelib chiqish sabablari, turlari), balki ularning oldini olish va yuz beradigan xatoliklarni bartaraf etishning didaktik va psixologik jihatlarini o'rganish bugungi kundagi muhim masaladir. Jumladan, O.A.Yamshchikovaning quyidagi fikrini keltirib o'tamiz "Fonetik interferensiya muayyan bir ko'nikmalar tizimining yetakchisi sifatida keyingi hosil qilingan ko'nikmalarga samarali ta'sir natijasidir. Boshqa tilni o'qitish metodikasida fonetik interferensiyaning psixologik fonomen sifatidagi asosiy xususiyatlaridan biri eshitish-talaffuz ko'nikmalarining o'zaro ta'sir natijasida buzilishiga va o'rganilayotgan tilning fonetik tizimini aksincha qabul qilinishiga olib keladi". Fonologik interferensiyaning boshqa til ko'nikmalariga ham sezilarli ta'siri borligi va bu til o'rganish jarayonida qiyinchiliklar va muloqotda tushunmovchiliklar keltirib chiqarishi aniq. Shu o'rinda taniqli tilshunos N.S.Trubetskoyning quyidagi fikrini keltirib o'tamiz: "Biz odatda, nutqni eshitib tahlil qilish jarayonida beixtiyor ona tilida birlamchi hisoblangan "fonologik suzg'ich"larimizni ishlatamiz. Bizning "suzg'ich" larimiz boshqa tilga mos kelmasligi (bu tabiiy hol, albatta) bir qator xatoliklarni, anglashilmovchiliklarni yuzaga keltiradi. O'zga tildagi tovushlar ham bizning tildagi noto'g'ri fonologik interferensiyaning qabul qiladi". Demak, xorijiy tildagi aksent u yoki bu tovushni talaffuz eta olmaslik emas, balki u ona tili va xorijiy tilning fonologik sistemasidagi farq-tafovutlarga asoslangan "tovushga noto'g'ri hukm chiqarish" bilan bog'liqdir. Til o'rganishning boshlang'ich bosqichida xorijiy til tovushlari ona tili tovushlari bilan yonmayon holda o'rganilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Fonetik interferensiyaning nisbatan keng tarqalgan turi o'xshashlikka asoslangan interferensiya bo'lib, u, odatda, o'rganilayotgan chet tili nutq tovushlarini o'zlashtirishda ona tilidagi talaffuz malakalarining o'xshash tovushlarga to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish bilan bog'liq bo'ladi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, fonetik interferensiya muammolarini hal qilish uchun til o'qituvchilari amaliy mashqlar va hayotiy misollarni o'z ichiga olishi kerak. Madaniy kontekstga e'tibor qaratish va amaliyotni ta'minlash orqali o'qituvchilar o'zbek

o'rganuvchilarini ingliz tili intonatsiyasining murakkabliklariga yaxshiroq tayyorlashlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Bagramova N.V. *Lingvodidakticheskie osnovy obucheniya vtoromu inostrannomu yazyku [Linguo-didactic foundations of training in the second foreign language]*. – SPb.: Izd-vo RGPU n.a. A.I. Gercena, 2005.
- [2]. Barkhudarov L.S. *Language and translation. M.: International relations, 1975.138 p*
- [3]. Bim I. L. *Konceptsiya obucheniya vtoromu inostrannomu yazyku (nemeckomu na baze angliyskogo) [The concept of training in the second foreign language (German on the basis of English)]*. – Obninsk: Titul, 2001.
- [4]. Palmer, H. E. *English Intonation with Systematic Exercises / H. E Palmer. – Cambridge : Heffer, 1924. – 105 p.*
- [5]. Yormatova, Yoquthon Nurmatovna *Lisoniy interferensiyaning intonatsion darajasiga doir masalalar // Orienss. 2021. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lisoniy-interferensiyaning-intonatsion-darajasiga-doir-masalalar> (дата обращения: 22.01.2024).*
- [6]. Вишневская, Г. М. *Интерференция и акцент: (на материале интонационных ошибок при изучении неродного языка) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Г. М. Вишневская. – Санкт-Петербург, 1993. – 373 с.*
- [7]. Зиндер Л.Р. *Общая фонетика. М. : Высш. шк., 1979. – 312 с.* 3. Palmer, H. E. *English Intonation with Systematic Exercises / H. E Palmer. – Cambridge : Heffer, 1924. – 105 p.*
- [8]. Жинкин, Н.И. *Речь как, проводник информации / Н.И.Жинкин. – М.: Наука, 1982. – 160 с. – С.128, 154.*
- [9]. Boltakulova G. *Temporality and its Peculiarities in the Structure of English Sentences //Scientific enquiry in the contemporary world: theoretical basics and innovative approach. – 2016. – С. 71.*
- [10]. Farruxovna B. G. *Linguistic Methods in Sentence Analysis //Journal of Pedagogical Inventions and Practices. – 2022. – Т. 13. – С. 54-56.*
- [11]. Мавлонова Н. *К вопросу о типологии фразеосочетаний //Иностранная филология: язык, литература, образование. – 2018. – Т. 3. – №. 3 (68). – С. 71-73.*
- [12]. Abdullayev A., Imansyah A. *The ways of word-formation in English language //Current approaches and new research in modern sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 12. – С. 5-9.*
- [13]. Abdullayev A. *Methodological approaches in teaching English language //Академические исследования в современной науке. – 2023. – Т. 2. – №. 26. – С. 5-8.*
- [14]. Alisherovna M. N. *On the Comparative Study of Phraseology at the Present Stage // Central asian journal of mathematical theory and computer sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 9. – С. 4-8.*
- [15]. Мавлонова Н. *Независимое возникновение межъязыковых фразеологических соответствий //Иностранная филология: язык, литература, образование. – 2019. – №. 4 (73). – С. 59-63.*